

Araştırma Makalesi / Research Article

NESİRLERİNDEN HAREKETLE MEHMET AKİF ERSOY'UN DÜŞÜN DÜNYASI

Tuba DALAR¹

Öz

Zaman, hiçbir şeyi umursamadan akıp giderken tarih, her millet/devlet için sıra dışı sayılabilecek dönemlere şahitlik eder. Böyle dönemlerde, toplumların sosyal, siyasal ve ekonomik kabullerinde birtakım dalgalanmalar görülür. Bu hareketlilik, birtakım toplumsal kırılma ve evrilmelere yol açmakla kalmaz aynı zamanda edebiyat ile toplum arasında var olagelen ilişkinin daha da yoğunlaşmasına sebep olur. Böylece edebiyat, bireysel olmanın ötesinde toplumsal ve daha realist bir söyleme ulaşır.

Mehmet Akif Ersoy'un yaşadığı dönemde, Osmanlı coğrafyasında bu tür bir atmosferin hâkim olması, Akif'in ortaya koyduğu sanatın realist hatta yer yer natüralist bir karakter taşımasına sebep olur. Sanatın yegâne görevinin, topluma hizmet olduğu görüşüne sahip olan Akif'in şiirlerindeki düşünsel arka planın yoğunluğu, çok iyi bilinen ve bugüne kadar yoğun bir şekilde gündeme getirilen bir husustur. Bu yüzden Safahat, Türk edebiyatında en çok okunan, basılan ve incelenen kitapların başında gelirken Akif'in düzyazıları aynı ilgiye mazhar olamamıştır. Bir sanatçının düşünsel portresi, sadece sanat eseri olarak ortaya koyduğu ürünlerden okunduğunda, sanatçıya ilişkin birçok insani özellik göz ardı edilebilmektedir.

Bu çalışmada, Mehmet Akif'in Sırât-ı Müstakim ve Sebîlü'r- Reşâd'da yayımlanan makaleleri, vaazları ile muhtelif isimlere gönderdiği mektupları esas alınarak Akif'in şiiri, şuru ve şiarı arasındaki ilişki daha net bir şekilde ortaya koyuldu ve bütünlüklü bir Akif portresi oluşturulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Akif Ersoy, Sırât-ı Müstakim, Sebîlü'r- Reşâd, nesir, düşünce

MEHMET AKİF ERSOY'S WORLD OF THINKING BASED ON HIS PROSE

Abstract

As time passes by without caring anything, history witnesses periods that can be considered extraordinary for any nation/state. In such periods, some fluctuations are observed in the social, political, and economic acceptance of societies. This mobility not only leads to some social breakdowns and evolutions but also causes the existing relationship between literature and society to intensify. Thus, literature reaches a more social and realist discourse beyond being individual.

The prevalence of such an atmosphere in the Ottoman geography during the period of Mehmet Akif Ersoy caused the art of Akif to have a realist and even naturalist character. The intensity of the intellectual background in Akif's poems, who holds the view that the sole duty of art is to serve society, is a well-known and intensely brought up to date issue. Therefore, while Safahat is one of the most read, published, and analyzed books in Turkish literature, Akif's prose has not received the same attention. When the intellectual portrait of an artist is read only from his works of art, many human characteristics about the artist can be ignored.

In this study, the relationship between Akif's poetry, consciousness, and watchword was revealed more clearly and an integrated portrait of Akif was tried to be created based on Mehmet Akif's articles published in Sırât-ı Müstakim and Sebîlürreşâd, his sermons and letters sent to various names.

Keywords: Mehmet Akif Ersoy, Sırât-ı Müstakim, Sebîlü'r- Reşâd, prose, thought

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tdalar@kastamonu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9833-2593.

Başvuru Tarihi (Received): 16.03.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 28.04.2021

Giriş

Kökleri Buhara'ya dayanan bir anne ile Arnavutluk'a dayanan bir babanın evladı olarak İstanbul'da dünyaya gelen Akif, 19. yüzyılın ikinci yarısında doğan her Osmanlı gibi İmparatorluğun kaderini sırtlamış bir sentez çocuktur. Devletin içinde bulunduğu duruma çok üzülen Akif, “Ya Rab, beni evvel getireydin ne olurdu?” diye sormaktan kendini alamasa da inkıraz çağının bir ferdi olarak yetişir. Akif'in ifadesi ile “gül devrini” tamamlayan Osmanlı Devleti, değişen dünyanın dinamiklerine uyum sağlamakta geciktiğinden yeni bir devri yaşamaya mahkûm olur. Bu yeni dönem; isyan, savaş, ferman, kanun, yönetim, değişiklik gibi sözcükleri beraberinde getirir. Bir taraftan devletin siyasi bütünlüğü tehlike altına girerken diğer taraftan yaşanan sosyal ve siyasi kırılmalar, toplum ölçekli bir kimlik bunalımına sebep olur. Böyle dönemlerde, bireyin verili kimliği ile kazanılmış kimliği arasındaki mesafe, tek başına dram yazan bir parametreye dönüşebilir. Devrin vicdanına kulak veren Akif, bu dramı tüm ruhunda duyar. Devleti ayakta tutmak için verilen çaba, çeşitli kurtuluş reçetelerinin arandığı bir dönem yaratır. Böylece Akif de o dönemin bütün münevverleri gibi İslam coğrafyasının Batı karşısında verdiği varoluş mücadelesine destek olabilmek için düşünmek, üretmek zorunda kalır.

Bilindiği üzere Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık, Adem-i Merkeziyetçilik, sosyalizm gibi ideolojiler, dönemin kurtuluş reçeteleri olarak öne sürülür. Bu geniş ideolojik spektrum, çeşitli sebeplerle Batı'ya giden Osmanlı aydınlarının, yaşam tarzı ve düşünce yapısı ithal etmesi ile açıklanabilir. Bu ideolojilerden Adem-i Merkeziyetçilik ve sosyalizm, yapısal ve düşünsel anlamda Osmanlı'ya mesafeli olduğundan yeterli ilgiye mazhar olamaz. Osmanlıcılık başlangıçta muteber karşılaşılsa da milliyetçiliğin şekillendirdiği siyasi şartlar nedeniyle zamanla itibarını kaybeder ve Türkçülüğe olan teveccüh hızlı bir şekilde artış gösterir. Ancak Cumhuriyet'in modernleşmeyi kurucu paradigma olarak kabul etmesi, Batıcılık ideolojisini güçlendirecektir. (Çağan, 2008, s.79) Bununla beraber Akif'in bütün söylemi, İslamcılık ideolojisi üzerine oturtulmuş bir terakki fikrine odaklanır. Akif'in İslamcılık anlayışı, modern bir muhteva ile direnişi ve mücadeleyi temel alan, terkipçi, merkeziyetçi, gelenekle problemlili, yer yer paradoksal, savunmacı bir anlayıştır. O, İslam'ın modern bir siyasi yapılanmayı karşılayacak nitelikte olduğuna inanır ve İslam'a yönelik eleştirileri bu anlayışla cevaplar. Ancak bütün bunları yaparken İslam coğrafyasında baş gösteren sorunları eleştirmeyi ve kendince çözümler üretmeyi de ihmal etmez.

Bazı isimleri anlamak, bir dönemin atmosferini anlamak anlamına gelebilir. İçinde yaşadığı dönem göz önüne alındığında Akif'in de bu isimlerden biri olduğu söylenebilir. Dönemin açarları olan bu isimleri anlayabilmek için onların düşünce yazılarının dikkatle incelenmesi gerekir. Ancak bayraklaşan şahsiyetler, ironik bir şekilde en az anlaşılabilir isimler olmaya yazgılıdır. “Mehmet Akif, ne kendisini sevenlerce ne de kendisinden tiksinenlerce anlaşılabilmiş bir şahsiyettir. Cephelerden ikisi de mümkün olduğu kadar kaba ve sığ bir intiba; ister müspet ister menfi son derece basit bir infial planındadır.” (Kısakürek, 2018, s. 59) Türk edebiyatında Nazım Hikmet, Tevfik Fikret, Necip Fazıl gibi isimler söz konusu olduğunda geçerli olan ideolojik körlüğün, Akif için de geçerli olduğu söylenebilir. İdeoloji; insan ve toplumu, belirlenen tasarım doğrultusunda şekillendirilecek bir nesne olarak görür. Çağdaş bir mankırtlık hâli olarak da yorumlanabilecek olan ideolojik körlük, beraberinde farklı seslere tahammülsüz ve kapalı olmayı getirir. Bu övme ve yerme toptancılığı en fazla sanata, sanatkâra zarar verir.

Edebiyat, her dönemde iktidarın aygıtlarından birine dönüşme olasılığı taşır. Kanonik edebiyatı besleyen, yönlendiren şey iktidarın ideolojisidir ki bu yaklaşım, kıyıya itilmiş ve kutsanmış yazar listeleri oluşturur. Edebi saha içerisinde resmi ideolojinin şekillendirdiği kanonun dışında mikro yapılanmalar şeklinde oluşan sivil kanonlardan da söz edilebilir. Kanonlaştırma, bir ismi, sınırları belirlenmiş bir çerçevenin içine yerleştirerek, onu standardın parçası hâline getirir. Kanonlaştırılan isme kanon dışı bakış, onun kanonlaşan yönlerini eleştirel bir süzgeçten geçirmekle kalmaz,

bilinmeyen yanlarının ortaya çıkmasını da sağlar. Türk edebiyatında Akif'e kanonik bakış, milli şair ve inkılap karşıtı, gerici şair olarak iki zıt cepheden söylem üretir. Örneğin Akif'i "yeşil edebiyatın yegâne cazibeli mümessili" olarak gören Yusuf Ziya Ortaç; onun Mısır'a gidişini "müdafaa ettiği bazı geri telakkilerin, burjuva-demokratik inkılabı tarafından empoze edilen sosyal yaşayış şartları karşısında bozgunu" şeklinde yorumlayan Kerim Sadi; şapka takma konusundaki tavrını "bir asırlık an'anenin yıkılışına karşı duyduğu mürteci bir isyan" (Dilber, 2008, s.210-211) olarak değerlendiren Sabiha Zekeriya Sertel gibi isimler, kanonik yapılanmanın bir cephesini oluşturur.

Mehmet Akif Ersoy, Batı'nın ötekileştirdiği toplumlara karşı sergilediği davranışları eleştirdiği ve "Tükürün yüzüne bu medeniyetin" dediği için "medeniyet düşmanı", "geri kafalı"; tembelliği ve köhne gelenekleri eleştirdiği için "züppe"; manda ve himayeye karşı çıktığı için "ortaçağ kafalı tehlikeli adam"; Temmuz 1908'de mitingcileri eleştirdiği için "hürriyet düşmanı"; Mısır'da entari yerine frenkgömleği giydiği için "gâvur Akif" olarak tanımlanır ve hayatı boyunca medeni olmamakla, çağın gerekliliklerini kavrayamamakla itham edilir. (Yanardağ, 2011, s.321) Madalyonun diğer tarafında Akif için yazılan hamaset dolu satırlardan söz etmeye kalkmak ise bu yazının sınırlarına kesinlikle sığmayacaktır.

Zaman içerisinde yer yer kanonlaştırılan yer yer de kıyıya itilen Akif ismi, düşün tarihimiz içinde mitleştirilen bir karaktere dönüşür. Mitik karakterlerin en bilindik kaderi ise isimleri etrafında anlatılan efsanevi öykülerin her geçen gün artmasına rağmen, karakterin özünü kuran paradigmalardan uzaklaşılmasıdır. Mitleşen karakter artık realitesini kaybetmiş, zaman ve mekânın dışına sürülmüştür. Mehmet Akif Ersoy'u "İstiklal Marşı şairi" ya da "milli şair" gibi sıfatlarla sınırlandırmak, bir yandan getirdiği dokunulmazlık ile onu mitleştirirken bir yandan da onu sınırları belirlenmiş bir alana mahkûm ederek yapılan tüm okumaların sığ bir düzlemde kalmasına neden olur. Akif, Türk edebiyatında üzerine en fazla yazılan çizilen isimlerden biri olmasına rağmen ne yazık ki yazılanların büyük bir çoğunluğu bu toptancı konumlanışın bakış açısını taşımaktadır. Hâlbuki birikimli ve nesnel her bakış, toptancılığa teslimiyetten uzak kalacaktır. Bu çalışmanın amacı, kanonik bakışa ve kıyıya itmelere olabildiğince mesafeli bir noktaya konumlanarak düzyazıları üzerinden bir Akif panoraması çizmektir.

1.Akif'in İslam'a Bakışı ve İttihad-ı İslam Fikri

"Onun istediği dünya Rönesans'tan önce yıkılmıştı."

Peyami Safa

Mehmet Akif Ersoy'un bütün çabası, İslam'ı ve vatanı içinde bulunduğu durumdan kurtarmaktır. Onun nezdinde İslam dini, başlangıçtaki kurucu misyonunu kaybetmiş, her geçen gün daha fazla hurafeye bulaşarak sosyolojik boyutunu tümüyle yitirmiştir. Ülkesinin içinde bulunduğu duruma ziyadesiyle vakıf olan Akif, Teşkilat-ı Mahsusa görevleri nedeniyle Batı'yı da Doğu'yu da görüp değerlendirme imkânı bulur. İslam coğrafyası ile Batı'yı sıklıkla karşılaştırıp sorunlara çözümler arayan Akif, "Diyar-ı küfrü gezdim beldeler kâşaneler gördüm / Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm." (Ercilasun, 2007, s.165) diyen Ziya Paşa'nın ruhundaki serzenişe iştirak eder.

Başyazarlığını yaptığı Sırât-ı Müstakim ve Sebîlü'r- Reşâd² dergilerinde kaleme aldığı yazılarda, İslam'ın içine yuvarlandığı çukuru, defalarca okurlarının dikkatine sunar. Sebîlü'r- Reşâd'ın 23

² İmtiyaz hakkı Eşref Edip'te olan dergi, İslam birliğini destekleyen yazılar yayımlar. Milli Mücadele başladıktan sonra Akif ve Eşref Edip Anadolu'ya geçince bir süre Kastamonu'da da çıkarılır. Akif'in düşünce iklimini en iyi şekilde veren dergi, İttihâd-ı İslâm idealini benimseyen yazarları bünyesinde toplamış, devrinin en etkili yayın organıdır. Dergi, Batı dünyasının hangi temeller üzerinde terakki ettiğini anlamak ve onlardan neleri alabileceğimizi belirlemek, İslam dünyasının içinde bulunduğu durumdan kurtulması için oluşturulabilecek reçeteleri tespit etmek gibi amaçlar taşır. Başyazarlığını Mehmet Akif Ersoy'un yaptığı Sırât-ı Müstakim ve Sebîlü'r- Reşâd dergileri, birbirinin devamı olarak çıkarılır. Sırât-ı Müstakim Ağustos 1324 – Şubat 1327 tarihleri

Ağustos 1328 tarihli sayısında kaleme aldığı Bakara suresi yüz yetmişinci ayetin tefsirinde şöyle der:

“Bugün akidelerimiz, ibadetlerimiz, davranışlarımız adeta hurafeler toplamı, bidat yığını haline gelmiş! Dinin doğru şeklini kolay kolay hatırlayamıyoruz bile. (...) Yeniyi iyiliğinden, özellikle güzelliğinden dolayı almak, eskiyi de fenalığı sabit olduğu için atmak kimsenin aklına, daha doğrusu işine gelmiyor. Dini taklit, dünyası taklit, adetleri taklit, kıyafetleri taklit, selamı taklit, kısaca her şeyi taklit olan bir milletin fertleri de insan taklidi demektir ki, mümkün değil, gerçek bir sosyal topluluk meydana getiremez; ondan dolayı yaşayamaz.” (Akbaş, 2011, s.291-292).

Akif'e göre İslam dini, Asr-ı Saadet'in değerlerinden çok uzağa düşmüş, taklit, bidat ve hurafeyle boğulmuştur. Onun Milli Mücadele Dönemi'nde vatanın kurtuluşu için verdiği çaba herkesin malumudur. Özellikle Kastamonu Nasrullah Kürsüsü'nde verdiği vaaz, bizzat Mustafa Kemal'in isteği ile çoğaltılarak vatan sathında bütün camilere ulaştırılır. Ona göre camiler, millet düşüncesini aydınlatmak, telkin vermek için en uygun mecradır. Din adamlarının vizyon sahibi olmaları gerektiğine vurgu yapar. “Eğer dinin ne olduğunu bunlardan öğrenseydim mutlaka İslam'ın en büyük düşmanı olurum.” (Akbaş, 2011: 174) diyen Akif, İslam'ın içinde bulunduğu durumda din âlimlerine düşen görevin büyüklüğünü şu şekilde ifade eder:

“Müslüman millete artık sosyoloji lazım, sosyoloji! Doğuda, batıda, kuzeyde, güneyde ne kadar Müslüman varsa zillet içinde, sefalet içinde, esaret içinde yaşadığını; sefil bir milletin elinde kalan dinin mümkün değil yükseltilemeyeceğini bilmeyen, anlamayan vaizi kürsüye yanaştırmamalı. Vaiz milletin geçmişini, şimdiki durumunu bilmeli; cemaati geleceğe hazırlamalı.” (Akbaş, 2011, s.174).

Onun vatan ve din kavramlarını sürekli yan yana kullanması, ikisinin de birbirinden bağımsız var olamayacağını düşünmesinden kaynaklanır. Süleymaniye Kürsüsü'nde verdiği vaazda: “Din, dünyadan ayrı bir şey değil. Dünyasız din durmaz. Hangi milletin dünyası elinden gitmiş ise dini de gitmiştir.” (Akbaş, 2011, s.433) der. Vatan toprağı ve iman onun iki büyük kutsiyetidir. Dinin, dünya hayatından ayrı bir yolculuk olmadığını her fırsatta vurgular. İçinde bulunduğu dönem, Avrupa'da pozitivizmin bütün ağırlığı ile hissedildiği bir dönemdir. Akif'in “Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı / Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı” (Ersoy, 2013, s.1106) önerisi, pozitif bilimler tahsil etmiş bir Osmanlı aydını yaklaşımı olarak okunabilir.

Gerek aldığı eğitim gerekse aksiyoner mizacı nedeniyle tasavvufa hep mesafeli durur. Bundan dolayı Akif'in mistik bir söylemi yoktur. O, takva sahibi bir mümindir. Sufiliğe karşı mesafesini anlamak çok da zor değildir çünkü onun inzivaya çekilecek içe odaklı bir yapısı yoktur. Milli Mücadele hareketi fiili anlamda başladıktan sonra yakın arkadaşı Eşref Edip'e söyledikleri, onun mizacını net bir şekilde ortaya koyar: “Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lazım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanenin işlerini derle topla. Sebilürreşad klişelerini al, arkamdan gel. Meşihattekilerle de temas et. Harekat-ı Milliye aleyhinde bir halt etmesinler!” (Yetiş, 2011, s. 24-25)

İslam'ın ilk çağlarındaki birikimin üzerine inşa edilen İslam medeniyeti, Selçuklular dönemi ile Osmanlı'nın ilk asırlarındaki görkemini zamanla kaybeder, yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde ise tümüyle önemini yitirir. İslam medeniyetinin ilim yuvası olan medreseler, günden

---

arasında 182 sayı; Sebilü'r- Reşâd ise 24 Şubat 1327 – 5 Mart 1341 tarihleri arasında 458 sayı çıkmıştır. 1925'te Tahrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılınca kadar toplamda 641 sayılı bir koleksiyon oluşur.

güne kendi içine kapanıp dünya konjonktüründen uzaklaşmış dolayısıyla her türlü ilerleme ivme kaybetmiştir. İşte dinin kurucu misyonunu yitirdiği bu dönemde İslam âlemi, tevekkül adı altında tembelliğe sığınır. Artık inanç ile hurafeyi, dini duyarlılık ile aymazlığı birbirinin içinden ayıklamak pek de mümkün değildir. Din adına toplumun içine yuvarlandığı bu çukuru gören Akif, oğlu Emin Akif Ersoy'un ifadesiyle “mütedeyyin”, “fakat asla softa değildi(r)” (Ersoy, 2017, s.109) O, daima dinin birtakım softalar elinde şirazesinden çıkmasının sıkıntısını yaşar.

Sabır ve tevekkül kavramlarının, İslam dünyasında fazlasıyla yanlış anlaşıldığını vurgular. Sabrın, düşkünlüğe katlanmak değil hayatın sıkıntılarına göğüs germek olduğunu belirten Akif, Sebîlü'r-Reşâd'ın 8 Ağustos 1322 tarihli sayısında Al-i İmran suresinin yüz elli dokuzuncu ayetini tefsir ederken, tevekkülün büyük bir karakter özelliği olduğunu ve bizde bu özelliğin bulunmadığını vurgular. Ona göre tevekkülün gerçek manası: “Meşru bir gayeye, meşru bir maksada doğru yürürken hiç fütur getirmemek, ilahi yardımın tecellisinden emin olarak durmadan ilerlemektir.” (Akbaş, 2011, s.298) Akif'e göre tevekkül yanlış yorumlandığında tembellik, uyuşukluk ve ümitsizlik doğurur ki hemen her fırsatta toplumu ümitsizliğe karşı bir duruş geliştirebilmek niyetiyle uyarır. Çünkü ümitsizliğe düşen bir Müslümanın, Allah yolunda çalışanlara vaat edilen kurtuluş ve selameti inkâr ettiğini düşünür.

Akif, Sebîlü'r- Reşâd'ın 22 Mart 1328 tarihli sayısında İnşirah suresinin ilk sekiz ayetini tefsir ederken “ye's” sözcüğü üzerinde durur: “Allah'ın yardımından ümidi kesmek, karamsarlığa, ümitsizliğe düşmek haramdır.” (Akbaş, 2011, s.383) Yıllardır devletin içinde bulunduğu durum, ümitsizliğe kapılmak için fazlasıyla uygun bir zemin oluşturur. Bu nedenle çoğu yazısında toplumu, ümit yitirmemek, azimli olmak ve mücadeleyi bırakmamak konusunda uyarır. Akif'in yapmaya çalıştığı şey, Kur'an'dan sosyolojik bir tefsir çıkarmaktır.³

İkinci Meşrutiyet'ten itibaren planlanan dinin millileştirilme arzusu, Cumhuriyet sonrasının değişimlerinden biri olarak Akif'in karşısına çıkar. Akif, Cumhuriyet sonrasının radikal değişimlerine hep mesafeli kalacaktır. Türk halkının geçmiş ile olan bağlarını zayıflattığını düşündüğü bu değişimlerin diyalektiğine karşı bir tavır sergiler. Kur'an çevirisini teslim etmemesinin asıl sebebi olarak bu tavır gösterilebilir. Bilindiği üzere dönemin hükümeti, Arapçaya olan hâkimiyeti nedeniyle Kur'an-ı Kerim'in çeviri işini Mehmet Akif'e, tefsir işini de Elmalılı Hamdi Bey'e verir. Mısır'da geçirdiği on yıl boyunca bu tercüme ile titizlikle uğraşan Akif, yıllarını verdiği Kur'an çevirisini, hükümetin dinde reform ve Türkçe ibadet çabasını benimsemediği için Yozgatlı Mehmet İhsan Efendiye emanet edip yakmasını vasiyet eder. Kendisine meal meselesini soran dostlarına “Tercüme güzel oldu, hatta umduğumdan daha iyi. Lakin onu verirsem okutmaya kalkacaklar. Ben o vakit Allah'ımın huzuruna çıkamam ve Peygamberimin yüzüne bakamam.” demiştir. (Bilgiz, 2008, s.66) Burada da Akif'in içine düştüğü çelişkiyi anlamak pek kolay değildir. Safahat'ında “İnmemiştir hele Kur'an bunu hakkıyla bilin / Ne mezarlıkta okumak ne de fal bakmak için” (Ersoy, 2013, s. 432) diyen, kutsal kitabı toplumun içine yuvarlandığı her türlü problemin açarı olarak gören, şekilciliğe, geleneksel İslam'a karşı bütün ömrünce samimiyetle mücadele eden, bütün yazılarında Kur'an ne söylüyor biz ne anlıyoruz

³ Sosyolojik tefsir, Kur'an ayetlerinden toplumun ihtiyacı olan yorumları çıkarabilme gayretidir. Toplumsal yapı, iletişim üzerine, iletişim de kelimeler üzerine kuruludur. Kelimeler üzerine düşünmek, bizi felsefi anlamda kutsal metinlere kadar götürür. Diğer bir deyişle söz, başlangıçtan bu yana var olmandır. Dilde aynı kökten türetilen sözcükler nasıl ki anlam itibariyle birbirlerine ilişik ise bazı sözcükleri oluşturan seslerin yerleri değiştirildiğinde de kendisiyle ya bizzat anlamlı ya da dolaylı olarak o anlamı tamamlayan kelimeler ortaya çıkar. Kimyadaki asal elementler gibi olan bu sözcüklerin kendi bünyesinden çıkan anlamlar, dönüp dolaşip asal sözcüğün anlamını tamamlar. Akif'in üzerinde ısrarla durduğu “ye's” sözcüğü de bu minvalde asal sözcüklerden biridir ve bu kelimenin harflerini yerleri değiştirildiğinde Arapçada “haram, günah, suç” anlamlarına gelen “se(y)yie” sözcüğünü meydana getirir. (Bankır, 2019: 542) Akif'in Arapçaya olan bu vuküfiyeti göz önüne alındığında onun elimize geçmeyen Kur'an tercümesi üzerine bir kez daha düşünme ihtiyacı hasıl olur

sorusu ile yüzleşen, topluma derman olabilecek ayetleri tefsir edip dergisinde yayımlayan bir aydın olarak, on yıllık emeğini halka açmaktan neden kaçındığını anlamak mümkün değildir.

Akif'in düşünce sistematığının temelinde ittihad-ı İslam fikri vardır. Sırât-ı Müstakim ve Sebîlü'r-Reşâd dergilerinde çıkan yazılar incelendiğinde, Akif'in sadece Osmanlı sınırları ile sınırlı kalmadığı, dikkatinin bütün İslam coğrafyasına yönelik olduğu görülür. Derginin İslam coğrafyasının en ücra köşelerine ulaşabiliyor olması, Akif'in İslam dünyası üzerinde etkili olması ile sonuçlanır. Özellikle Rusya Müslümanları üzerinde etkisi, Rus idaresini endişeye düşürecek bir boyut kazanmış olmalı ki derginin Rusya'ya girişinde çeşitli zorluklar yaşanır. Akif, Mısır ve Hindistan'da İslam birliği fikrini savunanların kendi düşüncelerine uygun gördüğü yazılarını çevirerek yayımlar. Süleymaniye Kürsüsünde verdiği vaazda, halifelik makamını, dünya Müslümanlarının teminatı olarak gördüğünü belirtir: "Hilafeti de verdikten sonra görürsünüz: dine dair bir şey bırakırlar mı? O zaman haddine düşsün de Hint, Mısır Müslümanları, Rus Müslümanları yahut Fas, Cezayir Müslümanları 'İslam' kelimesini ağızlarına alabilsinler." (Akbaş, 2011, s.434)

Ömrü boyunca İslam birliği idealine gönülden bağlanan Akif'e göre Batı'nın emperyalist kuşatması ancak İslam birliği ile kırılabilir. Cemalettin Afgani ve öğrencisi Mısır müftüsü Şeyh Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl, Sait Halim Paşa, Ferid Vecdi Akif'in düşünce dünyası üzerinde önemli iz bırakan isimlerdir. Müslümanları, emperyalizme karşı direnişe çağıran ve yeni bir yaklaşımla İslamiyet'i bir toplum projesi olarak ortaya koyan Afgani, zamanının birçok önemli ismini etkiler. Akif de gelenekçi İslam'a ve gelenekçi ulemaya karşı Afgani'nin yanında yer alır. Bütün mesaisini İslam coğrafyasının hürriyet ve terakkisi için harcayan Afgani, bir nevi İslam Rönesans'ı umudu içindedir. Akif, Sebîlü'r-Reşâd'da Afgani ve Abduh'tan makaleler tercüme edip yayınlar. Yine Akif'in, Afgani ve Abduh'un düşüncelerinden beslenen Sait Halim Paşa'dan çevirip yayınladığı yazılar daha sonra İslam birliği düşüncesinin temel eserlerinden biri sayılan *Buhranlarımız* isimli eseri oluşturacaktır. (Karadeniz, 2008, s.50-51)

Savunduğu ideolojiye ilişkin, ekonomik ve politik bir felsefeden yoksun olan Akif, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisinde Burdur mebusluğu yapmasına ve İttihat Terakki gibi bir oluşumun içinde yer almasına rağmen hiçbir zaman siyasi manada bir ideolog olmamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Arapların İngiliz kışkırtması ile Osmanlı'dan ayrılması, Akif'in İttihad-ı İslam fikrinde kırılmalara yol açar ve Akif Türk milliyetçiliğine yaklaşır. Onun milliyetçiliği ise kavmiyetçilikten değil toprak ve tarih şuurundan beslenir.

2. Akif'te Terakki Fikri

Toplumlar sosyal, siyasal veyahut ekonomik bir buhran dönemecinden geçtiklerinde, sağaltıcı bir yaklaşım olarak gelecek tasavvurlarına odaklanırlar. Terakki ve gelecek tasavvuru ibaresinin çağrışım alanı düşünüldüğünde ilk akla gelen kavram, hiç şüphesiz medeniyet olur. Medeniyet, insanın doğayla mücadele şekli ya da diğer bir deyişle doğaya müdahale yöntemi olarak tanımlanabilecek birikimli bir gelişim süreci içerisinde inşa edilir. Medeniyetler tasnif edilirken genellikle ortaya çıktıkları coğrafya, o coğrafyanın üretim şekilleri, dini ya da felsefi düşünce kalıpları, toplumsal yapı farklılıkları dikkate alınır.

Tarih boyunca her toplum, her radikal kırılma döneminde bir medeniyet tasavvuru geliştirir. Toplumun tarih ile kurduğu ilişki, topluma ait medeniyet tasavvurunun sınırlarını belirler. Tarihe bugünün idraki içerisinde bakmak, ona günün algı biçimlerini giydirmeye çabası olacaktır ki bu durum, tarih ile monolojik bir iletişim kurulmasına neden olur. Tarihe bakış açısı, tarihin ötesine geçtiğinde ancak geçmiş ile diyalojik bir iletişim kurulabilir. Böyle bir iletişim de kuşatıcı bir medeniyet tasavvuru geliştirerek olanaklı hâle gelir.

Medeniyet, kozmolojik bir tasavvur; kozmolojik tasavvur da kozmolojik bir şuurdur. Şuur, hakikatin varlığını sürdürmesine imkân tanıyan bir varoluş biçimidir. Batı medeniyetinin

hiyerarşik yapılanması içinde merkeze Tanrı değil insan yerleştirilmiştir. Dolayısıyla söz konusu süreçte Doğu medeniyetinin karşısına çıkan şey, ontolojik, epistemolojik ve fenomenolojik bir kaostur. Medeniyet gibi makro oluşumların geliştirilmesinde rol oynayan kültür, sanat ve düşünce açımları, yatay ve dikey olmak üzere iki temel eksen üzerine inşa edilir. Dikey eksen, medeniyetin yaratıcı ruhunu; yatay eksen ise bir medeniyet havzasındaki toplumun kurucu iradesini oluşturur. Diğer bir deyişle dikey eksen, medeniyet tasavvurunun teorik kaynağı; yatay eksen ise pratik dayanağıdır. Dikey eksen zarar gören bir medeniyet tasavvuru, yaratıcı ruhtan yoksun kalacağı için insanlığa “imajinatif varoluş ve ifade biçimleri” armağan etme olanağından soyutlanır. Gittikçe kendi içine kapanır, kalıplaşır ve sığlaşır. (Kaplan, 2009, s.156-157)

Bilindiği üzere on dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı aydınını bir medeniyet krizi ile karşılar. Aydınlar, sıklıkla Batı medeniyeti içerisine eklemelenmenin olumlu olumsuz yönleri üzerinde zihin yorarlar. Akif'te terakki fikrinden söz etmek, biraz da İslam medeniyeti üzerine konuşmak anlamına gelir. Onun istediği, milletin özüne uygun bir medeniyettir. “Bana öyle geliyor ki, ne varsa Doğu’da vardır diyenler yalnız Batı’yı değil, Doğu’yu da bilmiyorlar; nitekim ne varsa Batı’da vardır iddiasını ileri sürenler yalnız Doğu’yu değil, Batı’yı da tanımıyorlar.” (Akbaş, 2011, s.226) diyen Akif, eski olana kayıtsız şartsız teslimiyet, yeni olana ise körü körüne bağlanma fikri karşısında bir tutum geliştirir. Terakki denilen şeyin pespayeleşen bir düşünce ile asla çözülemeyeceği, düşüncenin milletin sorunlarına çözüm üretecek nitelikte olması gerektiğini vurgulayan Akif için ilerleme; bilim, din ve tekniğin aynı düzlemde bulunduğu bir kavramdır.

Türkçülük, İslamcılık ve Batıcılık fikir akımlarının ortak paydası, modernleşme gerekliliğidir. Akif, bu kategorilerden İslamcılık içerisine yerleştirilebilir. Ancak İslamcılık, homojen bir yapılanma değildir. İslamcıların bir kolu, Batı ile herhangi bir sebeple ilişkiye girmeyi kitlesel bir refleks ile reddeden, geleneği kutsallaştıran bir taassup gösterirken; diğer kolu ise İslam dünyasının eksikliklerini gören, Batı ile hesaplaşan, yeniliklere uyum sağlayarak eklemelenmeye çalışır. Akif, bu iki kolun ikincisine dâhil edilebilir.

Mehmet Akif, Batı'nın ilim ve tekniği ile donatılmış, Asr-ı Saadet ahlakı taşıyan bir İslamcılığın peşinde olan idealist ve samimi bir insandır. Toplumun hal-i pürmelali hakkında ortaya koyduğu tablolarda, realist bir söylem ağırlık kazanır. Ancak ileri sürdüğü kurtuluş reçetesi, kendi içinde tutarsızlıklar taşımaktadır. Zira o, sanatın ve ilmin milliyeti olmadığı görüşündedir. Tanzimat'tan bu yana birçok aydın için geçerli olan bu tutarsız durumun, Akif için de geçerli olduğu söylenebilir. Batı'nın sadece teknolojik ve ilmi terakkisine göz koymak ve onu almaya odaklanmak, felsefi altyapı eksikliğinden başka bir anlam taşımaz. O ilerlemenin ardında Batı'nın çalışma ahlakı, teolojisi, değerleri vb. birçok paradigma bulunur. Değişimin özünü görmeden sadece blok halinde terakki ithal etme fikrinin hiçbir çözüm getiremediği, her tür çabaya rağmen Osmanlı'nın yıkılmaktan kurtulamadığı gerçeğinde açıkça görülür. Medeniyet ile o medeniyeti meydana getiren zihniyet birbirinden ayrı düşünülemez. Söz konusu paradoks; ideolojik anlamda İslamcılığın modern değerleri, temel İslami argümanların içine sindirmeye çalışması ile açıklanabilir. Bu görüş, Ziya Gökalp tesiri (hars ve medeniyet ayrımı) olarak okunabilir. Ancak teorikte makul olan bu ayrım, pratikte çok da anlamlı değildir. Çünkü modernleşme ve Batılılaşma iç içe geçmiş ve birlikte yürüyen süreçlerdir. Modernleşmenin sancılarını toplum ölçekli duyumsayan Akif'i, dindarlığı ile Batılılaşma dışında bırakmak ne kadar olanaklı ise modernist dinsel yaklaşımı ve düşünsel arka planı ile sürecin içinde görmek de o kadar olanaklıdır. Bu durum, dönemin Araf'ta kalan ruhunun tüm sentez çocuklarına sirayet etmesi kadar Akif'in bir yönüyle medrese hocası bir babanın oğlu olarak yetişmesi bir yönüyle de pozitif bilimlerin tahsil etmesinin etkisi ile açıklanabilir.

3. Akif'te Milli Vahdet Fikri

Akif'in düşünsel olarak aktif olduğu dönem, modernizmin bütün değer yargılarıyla aydın kitlenin düşün dünyasını etkilediği bir dönemdir. Çöküş çağına hastalıklı ruhu ile devletin sıkıntılına

çözüm aranan bu dönemde, milli vahdet her geçen gün dağılırken çare, yabancı bir dünyanın yazdığı reçetelerde aranır. Akif düşüncesinin ana bileşenlerinden biri, bireysel ve kolektif şuur çözülmesi karşısında, sürekli bir kendine dönüş çağrısı yapmasıdır.

Adına millet denilen topluluk, sosyal bir tekâmül sonucunda oluşan siyasi bir birliktir. Bu sosyal tekâmülün milli birliği oluşturmasından önceki süreçte millet, kavmi ve dini aşamalardan geçer. Yani sosyal hayat, irki özellikler ya da dini hükümler etrafında teşekkül eder. Millet olma döneminde ise sosyal hayat, akli kanunlara göre düzenlenir. Bu sürecin sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için önceki dönemlerin birikimleri, devrin şartlarına göre yeniden değerlendirilmelidir. Şerif Aktaş'ın ifadesiyle; “bu zenginliklere beyin-kalp diyalogu kurarak yaklaşmak, onların özünü yakalayıp içinde yaşadığı zaman dilimine taşımak icap eder.” (Aktaş, 2008, s.25) Geçmişin değerlerini hâlin gereklerine göre yorumlayarak şimdiye değer katma çabası, tarihi miras karşısında adına *milli-romantik duyuş tarzı* denilen bir tavır geliştirir. Bu bağlamda Akif'in milli-romantik bir duyuşa sahip olduğu söylenebilir. O, mektuplarında şöyle der: “Evet, yaşlandıkça maziperest olmak pek tabiidir, bunu teslim ederim. Lakin, sinesinde bitmez mefahir, tükenmez bedâyi saklamak itibari ile hakikaten tapılacak bir tarihim olduğunu da hiçbir zaman unutamam.” (Günaydın, 2009, s.130) Ancak daha önce de belirtildiği üzere onun milliyetçiliği, ırkçılık tabanına değil tarih ve toprak şuuruna dayanır.

Akif'te vatan, sınırları belirli bir coğrafya parçası olmanın çok ötesinde, inancın korunup kollandığı ve Müslüman toplumların, Batı'nın sosyal, siyasi ya da ekonomik egemenliği altına girmeden birlik beraberlik içinde yaşadığı bir değerler manzumesi olarak algılanabilir.

“Müslümanlık ırk, renk, lisan, çevre, iklim itibariyle birbirine büsbütün yabancı unsurları aynı milliyet altında toplayan yegâne bağ iken; hele biz Osmanlılar için dünyada bu bağa dört elle sarılmaktan başka selamet yolu yokken; şu son senelerde meydana çıkardığımız kavimcilik, ırkçılık gürültülerine şaşmamak elden gelmez!” (Akbaş, 2011, s.295)

Yazılarında sıklıkla milliyetçilik akımının en medeni, en gelişmiş toplumları bile birbirine düşürdüğünü, özellikle bizim gibi birleşik unsurları istisnasız cahil bulunan bir topluluğu darmadağın edeceğini vurgular. Sebîlü'r- Reşâd'ın 7 Haziran 1328 tarihli sayısında, Müslümanların birbiri için kardeşten başka bir şey olmadığını anlatan Hucurat suresinin onuncu ayetini tefsir eder ve Resul-i Ekrem'in “Kavmiyet gayreti güdenler bizden değildir” şeklindeki uyarısını hatırlatır.

Ona göre Avrupa, ele geçirmek istediği memleketlerin halkı arasına önce ayrılık sokup onları birbiri ile mücadele yolunda yorduktan sonra kolayca emeline ulaşır. Kavmiyetçilik gibi firkalaşmaya da karşı çıkar. Parti çekişmelerine asla taraf olmayan ve sürekli birlik çağrısı yapan Akif, her fırkanın, diğer fırkayı vatan haini saydığını oysa yegâne kaygını vatanın selameti olması gerektiğini söyler. Serv'in satır aralarındaki anlamları vülgarize ederek halka anlattığı Nasrullah Vaazında; “Ey cemaat-ı Müslimin! Milletler topla, tüfekle, zırhlıya, ordularla, tayyarelerle yıkılmıyor, yıkılmaz. Milletler ancak aralarındaki bağlar çözülerek herkes kendi başının derdine, kendi havasına düştüğü zaman yıkılır.” (Akbaş, 2011, s.465) uyarısını yapar.

O, Gökalp ve çevresinin Türkçülük mefkûresini yaymaya çalışmalarını, Balkan coğrafyasında sıkıntılarının devam ettiği süreçte çok tehlikeli bulur. İslam düşüncesine dayanmayan bir Türkçülüğün zararlı olduğuna inandığından Türkçü ve İslamcı fikirleri birleştirerek bir orta yol bulma çabasına girer. Çanakkale şehitlerini “Bedr'in aslanları” ile müsavi görmesi, ondaki İslam birliği idealinin milliyetçilikle çatışmayan bir terkip olduğunun göstergesidir. (Okay, 1989, s.115) Akif, asırlar içerisinde dil, tarih, kültür, medeniyet ve soy olarak kaynaşmış olan Türk milletini, antropolojik ölçütlerle değerlendirmenin sakıncalarını hemen bütün yazılarında not edecektir.

4. Akif'te Aydın Şuuru

Devletlerin tekâmülü söz konusu olduğunda, bu sürecinin çeşitli kırılmalar eşliğinde ilerlediği, bilinen bir gerçektir. Diğer siyasal oluşumlar gibi Türk siyasal tarihi de radikal kırılma dönemlerinden geçer. Müteakip olarak gelişen II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet, Milli Mücadele dönemleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci, yakın dönem Türk siyasal tarihinin kritik dönemeçlerini oluşturur. Mehmet Akif Ersoy, bu kırılma noktalarına şahitlik eden bir aydın olarak, adına aydın denilen bireyin taşımak zorunda olduğu şuur üzerine ziyadesiyle düşünür. Kendini cemiyetin huzurunda gördüğü günden beri sanattan ziyade cemiyeti düşündüğünü belirten ve toplumcu olmayan ürünlerini imha eden Akif, yazılarında sıklıkla aydın sorumluluğundan söz eder:

“Düşünür geçinenlerinizi, âlimlerden, ediplerden sayılanlarınızı görüyorum. Bunların bir kısmı oldukça çalışıyor ve çevresine oranla hayli yükseliyor. Ancak azınlığın bu yükselişi çoğunluğa hiç de bir fayda sağlamıyor. Çünkü içinde halkla meşgul olan, o zavallı kitlenin ne halde bulunduğunu düşünen kimseye rast gelmedim. Sizler ‘avam’ dediğiniz halk tabakasının idrakini yükseltmedikçe, köylülerinizi bugünkü hallerinde bıraktıkça, olur da dünyanın en büyük adamlarını yetiştirirseniz yine boştur, yine boş!” (Akbaş, 2011, s.54)

Sırât-ı Müstakim'in 16 Ağustos 1326 tarihli Hasbihal isimli yazısında Akif; “Halkın büyük çoğunluğu, Rumeli ve Anadolu'nun şehir, kasaba ve köylerindeki ağası, esnafı, çiftçisi, işçisi için ne yazdık, ne yazıyoruz?” (Akbaş, 2011, s.197) diye sorar. Ona göre üslup ve konu bakımından bütün yazınsal üretim, sadece seçkinlere değil halkın tamamına hitap etmelidir. Onun yazılarında İstanbul yazarlığının, Osmanlı Türklerinin binde biri için bile faydalı bir yayın üretmediği; halkın hayatına, ahlakına hizmet eden, duygusuna yakın, fikir terbiyesine yararlı eserler oluşturulmadığı; eserlerin oldukça küçük bir okur kitlesi ile sınırlandırıldığı; yazarların para ve alkış odaklı olduğunu vurgulanır.

Doğu'nun irfan ve ahlakı ile Batı bilimini bünyesinde birleştiren Akif, düşün dünyasını toplumun hizmetine sunar. Bireysel sorumluluk bilinci ve aksiyoner kişiliğin bir getirisi olarak, devletin içinden geçtiği dar geçitte milletin neye ihtiyacı varsa o olmaya çalışır. O, üniversitede hoca, camide vaiz, mecliste mebus olmakla kalmaz, ülke menfaatleri adına bazen yurtdışında bazen de mahalle kahvelerinde hitabetini konuşturur.

Bir mücadele ve toplum insanı olan Akif'in nezdinde aydın, sadece milletin değil ümmetin derdi ile de dertlenebilen ve çözümün bir parçası olmayı başarabilen kişidir. İslam dünyasını içinde bulunduğu durumdan kurtaracak olan tek çıkar yolun eğitimden geçtiğini düşünür: “Eğitim, eğitim!.. Bizim için başka çare yok; eğer yaşamak istersek her şeyden evvel eğitime sarılmamız.” (Akbaş, 2011, s.420) Ayrıca Sırât-ı Müstakim'in 8 Nisan 1326 tarihli sayısında; “Meşrutiyet bize gayet acı bir gerçek öğretti ki o da vatanımızda her manasıyla büyük adamın yok denecek kadar ender bulunmasıdır. Önceleri ‘At var, meydan yok!’ diye kendimizi aldatıyorduk, oyalıyorduk. Bugün de aynı hülyalara kapılacak mıyız?” (Akbaş, 2011, s.255) diye sorar.

Müslümanlığın Asr-ı Saadet'e yakın devirlerinde şan ve şerefin olabildiğince ilerlemiş olduğunu, ilimce ve fence geride kalmış olan Avrupalıların Bağdat'a gelip İslam âlimlerinden ders aldıklarını, Endülüs medreselerinin kral ve papazlar için irfan yuvası hâline geldiğini belirtir. Akif, zamanla ataletle düşen Müslümanların birbirlerini tanımak için bile Frenk kitaplarına başvurmak zorunda kaldıklarını üzümlere ifade eder. Ona göre miskinlik, ümitsizlikten beslenir ve bu iki hal, asırlardır toplumun ruhunu kemiren en büyük sosyal hastalıktır. Bununla birlikte değerler sisteminde din ile geleneği birbirine karıştıran avamın, geleneğe kutsiyet atfettiğini ve bu taassubun da halkın gelişim sürecini olumsuz etkilediğini düşünür.

Akif'e göre modernleşme ve terakki, eğitim üzerine temellenir. Toplumun yaşadığı en büyük felaketin cehalet olduğunu düşünen Akif için devletin ve milletin bekası, eğitimden geçer. Yazılarında iyi bir eğitim-öğretim faaliyetinin nasıl olması gerektiğinin altını çizer. İman, vicdan, edep ve liyakat kriterleri gözetilmemiş bir eğitim sisteminin başarıya ulaşamayacağını farkındadır. Bilim ve teknikle teçhiz edilmiş, mukaddesata hürmetkâr eğitimciler yetiştirmek gerektiğine inanır. II. Meşrutiyet beklenen gelişmeleri oluşturamadığından, Doğu'nun gelişmesi için siyasal ıslahatlardan ziyade eğitim ve teknik gibi alanlarda gerçekleştirilecek ıslahatlara ihtiyaç vardır.

5. Akif'in İnsan Anlayışı ve İnsan Olarak Akif

“Gün oldu ki Akif'i sevmek bile ‘cesaret’ti.

Dostları bile bazen onu gizli sevdiler...”

Mithat Cemal Kuntay

Akif'in düşün dünyası genel hatlarıyla ortaya konmaya çalışılsa da onun her şeyden önce bir insan olduğu gerçeğini hatırlamak, bütünlüklü bir Akif yaklaşımı için gerekli bir çabadır. Bu yazının giriş bölümünde de bahsedildiği üzere Akif, ya kendi angajmanları ile örtüşenlerin değerlendirmeleriyle ya da Cumhuriyet rejiminin ideolojik sınırlarını aşamayanların bakışıyla ifrat ile tefritin eşliğinde ele alınır. Bu bölümde Akif'in ileri sürdüğü insan modeli olarak Asım prototipinden ve bir insan olarak Akif'in karakteri ile yaşadıklarından söz edilecektir.

Akif için insan; “Senin mahiyetin hatta meleklerden de ulvidir” (Ersoy, 2013, s.178) dediği bir yüce bir varlıktır. Bu yüce insan, bütün âlemlerin kendisinde gizli olduğu bir değerdir. Bundan dolayı insan varlığın özüdür, irade ve idrak insanın kendisinde mündemiçtir. Diğer bir deyişle Akif için insan, her şeyden önce irade ve idrak sahibi olmalıdır. Akif'in insan tipolojisinde, kurtuluş projesi olarak Asım ileri sürülür. Asım, beden ve zihin olarak sağlam, ahlaklı, düşünceli, sabırlı, aksiyoner, olgun, cesur, azimli, çalışkan bir insan modelidir. Asım'ın nesli, zulmün karşısında tavır alabilen, milli ve dini değerlere hürmetkâr, zamanın getirdiği yeniliklere açık ve çağın gerektirdiği donanıma sahip, bir gelecek tasavvuru olan nesildir. Asım, toplumu kurtaracak olan mitik kahraman motifine bağlanabilecek bir arketiptir. Asım'ı anlatan sıfatların bütünüyle arkaik mitsel kahramanın özellikleri ile örtüştüğü söylenebilir. Tökel'in tespitine göre mitik bir kahraman olan Asım'ın gönderildiği Avrupa ve oradan alıp getireceği medeniyet, tümüyle arkaik mitlerin temel referanslarına uygundur. (Tökel, 2009, s.278) Asım'ın kuracağı dünya, bütün insanlığın özlemine duyduğu dünyadır. Akif'e göre Asr-ı Saadet'te böyle bir dünya kurulmuştur.

Akif'in teklif ettiği insan modelinin ardından, bir insan olarak Akif'e bakıldığında ise görülecek olan şey, mustarip bir yaşam öyküsüdür. İslam şairi olarak anılan Akif, istiklal şairi olarak anılmaya başladıktan sonra da bir mustarip öykü yaşamına eklemlenmeye devam eder. Onun Milli Mücadele sürecine olan katkısı herkesçe bilinir. İttihat Terakki ve Teşkilat-ı Mahsusa üyesi olan Akif'in, bu teşkilatlara verdiği hizmetlerin anlamı büyüktür. Zira halk, İttihat Terakki'ye karşı mesafeli olduğundan Akif gibi sevilen birinin kanaat önderliği önem taşır. 1920'de Ankara'da Meclis açılırken, Mehmet Akif Ersoy, İstanbul'dan davet edilir. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi bu gelişti “İslam Şairi Akif Bey Şehrimizde” başlığı ile verir ve Akif'in vereceği vaazlar, Milli Mücadele'nin manevi cephesini kuvvetlendirmek adına gerekli kanaatleri oluşturmak için kullanılır. (Coşkun, 2015, s.25) Devletin ve milletin varoluş mücadelesine destek için İstanbul'dan Anadolu'ya geçerken “Benim öldüğüm yerde oğlum da ölsün” diyerek yanına aldığı Emin Akif henüz on iki yaşındadır. Oğlu ile birlikte cepheleleri dolaşip askere moral verir.⁴

Kuruluşun ardından gelen devrim ruhunun, Akif'in beklentileri ile çok da uyuştığı söylenemez. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in başına gelenleri teessürle izler. Akif, devletin içinde bulunduğu dönemin hassasiyeti nedeniyle sessiz protestoyu tercih eder. Muhalefet grubunda olmasına rağmen

⁴ Bu yolculuklarda yaşananlara dair detaylı bilgi için Emin Akif Ersoy'un İstiklal Harbi Hatıraları'na bakınız.

Meclis'te de şair küskünlüğü ile bırakıp gittiği Mısır'da da rejimin ve devrimlerin aleyhinde tek cümle etmez. Onun Mısır'a gidip ömrünün son on bir yılını ülkesinden ayrı geçirmesinin nedenini, Neyzen Tevfik'in kardeşi Şefik Kolaylı şöyle aktarır: "Arkamda polis hafiyeleri gezdiriyorlar. Ben vatanımı satmış ve memlekete ihanet etmiş adamlar gibi muamele görmeye tahammül edemiyorum ve işte bundan dolayı gidiyorum." (Cündioğlu, 2013, s.30)⁵

Gerek yaşamı boyunca gerekse vefatından sonraki süreçte resmi ya da sivil kanonun sınırlandırılmış bakışı içerisinde değerlendirilen Mehmet Akif'in fikirleri kadar ortaya koyduğu sanat da aynı sıklıkta kaleme alınan tartışmalara malzeme olur. İlginç bir şekilde onun en fazla tartışılan şiiri İstiklal Marşı'dır. İstiklal Marşı'nın kabul edildiği dönem ile sonrasında gelişen sürece hâkim olan atmosferin farklılığı, bu tartışmaların dayanak noktası olarak okunabilir. İstiklal Marşı, muhtevasında yer alan dini değerlerle birlikte, laik devletin milli marşı olarak kabul edilmiştir. Bu durum, ilerleyen dönemlerde defalarca İstiklal Marşı'nın tartışmaya açılmasına neden olur.⁶

Sırât-ı Müstakim ve Sebîlü'r- Reşâd'ta kaleme aldığı yazılarında, vaazlarında, tefsirlerinde ve Safahat'ında görülen gür sesli, inançlı, ümitli Akif profiline, Mısır'da kaleme aldığı mektuplarında rastlamak mümkün değildir. Mektup, doğası gereği yazarının en insani hallerini ortaya koyan bir yazı türüdür. Bu mektuplarda, endişeleriyle aile babası Akif, memleket özlemiyle sürgün Akif, hiçbir şeye muktedir olmamanın aciziyetiyle dost Akif, olanca çıplaklığıyla görülür. Özellikle yakın dostu Eşref Edip'e yazdığı mektuplarda okunan şu satırlar, yazın dünyasının üzerine hamaset edebiyatı yapmaya çokça alıştığı, destanlaştırdığı Akif'in, nihayetinde bir insan olduğunun göstergesidir:

"Refikamın senelerden beri devam eden hastalığı, memleketin de pahalılığı dolayısıyla fevkalade müzayaka çekiyorum. Çok zamanlar Hilvan'dan Mısır'a inmek için yol parası bulmak müşkülâtına uğruyorum (...) Ellerinde avuçlarında beş paraları olmayan bir cemaatin asırlardan beri aranmamış hakkını aramaya kalkışıyor, sonra da bu işe benim gibi kendi işini görmekten aciz bir adamı tevkil ediyorsun." (Günaydın, 2009, s.16-19)

Akif, ömrü boyunca yaşadığı maddi sıkıntılara rağmen, arkadaşı Hasan Tahsin Bey'in vefatından sonra ardında bıraktığı kızı Süheyla Hanım'ı evlat edinip onun eğitimi için ne gerekiyorsa yapan, İstiklal Marşı ve kendisine sipariş edilen Kur'an-ı Kerim tercümesi için alacağı maddi karşılık servet değerindeyken cebinde Zonguldak Milletvekili Hayri Bey'den borç aldığı iki lirası olan paltosuz bir adam olarak bu teklifleri reddeden, hiçbir zaman ideali madde ile değiştirmeyen bir karakter insanıdır. Onun sevenleri ve sevmeyenleri, onu şair görenler ya da görmeyenler, gerici ya da ilerici bulanlar içinde hemen herkesin birleştiği tek nokta, Akif'in ahlaki prensiplerinden taviz vermeyen bir karakter olduğudur.

Olayları içselleştiren, acı çeken, duyumsayan bir insan olarak yer yer nesnel bir tavır sergilemekte zorlanan; hassas, çekingen ve mütevazı yaradılışı ile aksiyoner cemiyet adamlığının sürekli

⁵ Mısır'a gittikten sonra da Akif'in irtibat kurduğu kişiler, her türlü söylemi ve eylemi hükümet tarafından takip edilir. Hilafet lehine ya da rejim aleyhine provokatif bir söylem içine girip girmediğini bildiren elçilik raporları tutulur. Yurda döndükten sonra kimlerle görüştüğü, kanser tedavisi aldığı esnada, cenaze merasiminde hatta ölümünden yıllar sonra adına düzenlenen anma törenlerine kimlerin katıldığı fişlenir. Yıllarca tutulan bu belgeler, İrtica-906 ismiyle dosyalanır.

⁶ Söz konusu tartışmalar, İstiklal Marşı'nın 1982 Anayasası ile değiştirilemeyen, değiştirilmesi teklif edilemeyen maddeler arasında alınmasına kadar devam eder. 2007'de ise Meclis tarafından 12 Mart, İstiklal Marşı'nın Kabulü ve Mehmet Akif Ersoy'u Anma Günü ilan edilir.

çatışma içinde olduğu bir ruhu taşıyan Akif'in düşünce dünyasının, bu çatışmanın tezahürü olarak zaman zaman paradoksal boyutlar sergilediği söylenebilir.

6. Sonuç

Bir metni anlamak, onu anlayabilecek bir noktaya konumlanmakla olanaklıdır. Akif'i anlama çabasıyla çıkılan yollar sıklıkla Safahat'a açılırken onun düzyazılarına karşı beklenen ilgi her nedense oluşmamıştır. Oysa onun şiirleri, vaazları, tefsirleri ve makaleleri arasında yadsınamaz bir paralellik vardır. Akif, II. Abdülhamit döneminden itibaren, Meşrutiyet'e, İttihat ve Terakki sürecine, ardı ardına patlayan savaflara, ateşkes ve barış antlaşmalarına, Milli Mücadele Dönemi'ne, Cumhuriyet'in kuruluşuna ve modernleşme sürecine şahitlik eder. Türk siyasal tarihinin bu en kırıklı dönemine olan tanıklığından dolayı Akif'i anlamak, biraz da kimlik, aidiyet, ideal gibi kavramlar üzerinden ümmetten millete evrilen bir toplumun varoluş sancılarını anlamaktır.

En yalın anlatımla İslam birliği fikri, Müslüman coğrafyanın siyasi birliğini sağlama ülküsüdür. Bu ideal, Akif için, imparatorluk ölçekli bir yapılanmayı parçalama potansiyeli yüksek olan milliyetçiliğe karşı alınması gereken zorunlu bir tavrıdır. Etnik bir form üzerine inşa edilmiş milliyetçilik anlayışının, milletlerin parçalanmasına neden olacağını düşünen Akif; Osmanlı'nın cihat çağrısına, Müslüman dünyanın pek de itibar etmemesi üzerine zamanla seküler olmayan bir milliyetçilik anlayışına kayar. Mensubu olduğu cemiyet ile bütünleşen Akif'e göre İslam coğrafyası, Batı tarafından sömürülmekte olduğu için kötü durumda değil, kötü durumda olduğu için Batı tarafından sömürülmektedir. O, Müslüman milletlerin bilime sürekli teğet geçen yaklaşımını tespit eder ve bu yaklaşımın nedenlerini sorgular. Bu, sorunların kaynağını Batı'da görme kolaylığından sıyrılmayı başarabilen eleştirel bir tavrıdır.

Batı medeniyetinin temel dinamiklerini kavramış bir aydın kimliğine sahip olan Akif, Doğu'nun hikmeti ile Batı'nın tekniğini bir arada deneyimlemek ister. Çünkü Batı medeniyeti, temas ettiği her yeri maddi ve manevi olarak sömürmektedir. O, bu eksik ve kusurlu medeniyet anlayışı yerine "medeniyet-i fazıla" olarak andığı bir medeniyet tasavvurunu teklif eder. Bu medeniyet felsefesinin dayanak noktası Kur'an'dır. Onun tefekküründe devlet, ancak yüce bir değerlerler sistemine bağlanarak faziletli bir medeniyet kurabilir. Medeniyet tekâmülü için Kur'an'dan hareket etmek, onu sosyolojik tefsir ekolüne götürür. İslam dünyasının aktüel içtimai problemlerine Kur'an merkezli çözüm üretmeye çalışan bu ekolü benimseyen Akif'in nezdinde her türlü problemin kaynağı, kutsal kitapla bağlantının kopmasıdır. Onda din, dinamik bir mücadele vasıtasına dönüşen, sosyal boyutlu bir olgudur. Kaynağını Kur'an'dan almış etik değerlere dayalı bir medeniyetin kurucu figürünü ise "Asım" prototipi temsil eder. Burada anlaşılması zor olan, kutsal kitabı her kapıyı açan anahtar olarak görmesine rağmen Akif'in üzerine onca yıl çalıştığı Kur'an tercümesini, Türk halkının hizmetine sunmayı reddetmiş olmasıdır. Cumhuriyet sonrasında yaşadığı hayal kırıklığı, Mısır'da geçirdiği günlere damga vuran özlem, gurbet, sıkıntı gibi duygular içerisinde sağlıklı bir karar vermekte zorlanmış olduğu ortadadır. Oysa bir sanatçı kumaşın kaleminden çıkmış olan Kur'an tefsirinin, mevcut tefsirlerin içinde çok farklı bir yere konumlanacağı ve fazlasıyla ilgi göreceği muhakkaktır.

Asım'ın gelecek tasavvurunda, yaratıcı ve dinamik olma niteliğini yitirmiş, yozlaşmış geleneklerin yerine kendilik değerleri ikame edilir. Kendilik değerleri, özü korunmuş olan toplumsal bellekten beslenir. Ancak belirtmek gerekir ki, geçmişle övünme hali, tarihi nesneleştirme bir başka yoludur. Oysa ancak diyalojik bir iletişim sağlanabildiğinde tarih, varoluşsal anlamda kurucu bir değere dönüşür. Onda tarih, hal ile yüzleşmekten kaçmak için inşa edilmiş bir sığınak değil, gelecek tasavvurunun referanslarını barındıran bir başvuru kaynağıdır. Ruh, destan yazmaya ayarlı olsa da Akif, geçmişi övmek ya da geçmişe sövmek toptancılığına kapılmaz. Bozgununda fetih düşü göremeyecek ya da bozgunun yazgısını geçmişe yüklemeyecek kadar gerçekçidir. Tam da bundan

dolayı, alanda yapılacak olan her Akif okuması, her türlü toptancı yaklaşımdan uzak bir noktaya konumlanmak zorundadır.

Kaynakça

- Akbaş, A. V. (2011). *Mehmet Akif Ersoy düzyazılar / makaleler, tefsirler, vaazlar*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Aktaş, Ş. (2008). Mehmet Akif ve insan. *Hece / Karakter abidesi ve bir çığlık olarak Mehmet Akif Özel Sayısı*, 133, ss. 25-37.
- Bankır, M. M.(2019). Sürgün ülkeden başkentler başkentine şiirine farklı bir bakış. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 63, ss. 449-464.
- Bilgiz, M. (2008). Çağdaş bir Kur'an mütefekkeri: Mehmet Akif. *Mehmet Akif dönemi ve çevresi* içinde (ss. 60-83). Ankara: TYB Vakfı Mehmet Akif Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Coşkun, M. (2015). *Kod adı: irtica-906 / Mehmet Akif Ersoy*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Cündioğlu, D. (2013). *Akif'e dair*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Çağan, K. (2008). Batılılaşma, İslamcılık ve Mehmet Akif. *Hece / Karakter Abidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Akif Özel Sayısı*, 133, ss.78-98.
- Dilber, K.C. (2008). Mehmet Akif Ersoy'a kanon dışı bakış. *Hece / Karakter Abidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Akif Özel Sayısı*, 133, ss. 197-215.
- Ercilasun, B. (2007). *Ziya Paşa*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ersoy, E.A. (2017). *Babam Mehmet Akif / İstiklal Harbi hatıraları* (Y. T. Günaydın, Der.). İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Ersoy, M. A. (2013). *Safahat* (A. Uçman, Haz.). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Günaydın, Y.T.(2009). *Mehmet Akif'in mektupları*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Karadeniz, A. (2008). Mehmet Akif'in düşünsel öncüleri ve gelenek algısı. *Hece / Karakter Abidesi ve Bir Çığlık Olarak Mehmet Akif Özel Sayısı*, 133, ss. 46-54.
- Kaplan, Y. (2009). Akif'in varoluş iradesi ve hakikat mücadelesi: şiarı, şuuru ve şiiri. *Mehmet Akif Edebi ve Fikri Akımlar* içinde (ss.150-172).Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Kısakürek, N. F. (2018). *Edebiyat mahkemeleri*. İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Okay, O. (1989). *Mehmet Akif / Bir karakter heykelinin anatomisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tökel, D. A. (2009). Mehmet Akif ve mitoloji: Safahat'ta Mitolojik Arka Plan. *Mehmet Akif edebi ve fikri akımlar* içinde (ss.265-279). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Yanardağ, M. F. (2011). Mehmet Akif'in medeniyet anlayışı. *Uluslararası Mehmet Akif Sempozyumu* içinde (ss. 317-333). Balıkesir: Balıkesir Valiliği Yayınları.
- Yetiş, K. (2011). *Bir mustarip Mehmet Akif Ersoy*. Ankara: Akçağ Yayınları.